

Batterierne ved Udbyhøj.

Af Læge Jens Høeg, Ørsted

ROUGSØ HERRED skiller Randers Fjord fra Kattegattet, og tager man en Tur fra Syd imod Nord gennem dette frodige Landskab, aabner der sig en Mængde skønne Udsigter for ens undrende Blik, mod Vest de smilende og idylliske Fjordlandskaber, mod Øst det mere storladne Udsyn over Kattegats blaa Flade.

Jo længere man kommer mod Nord, desto skønnere bliver Turen, og har man passeret den lille henrivende Landsby, Udby, kommer man lige udenfor denne igennem „Store Sands Bakkerne“s vældige Slugt, og det flade Land ligger nu udbredt for en i al sin Skønhed, alt som det smalner sig mere og mere ud imod den Spids, hvorefter Randersfjorden slynger sine halvferske Vande ud i Kattegattets mere salte Bølger.

Det er denne Spids af Rougsø Herred, der hedder Udbyhøj; her er Færgestedet over til Nord siden, og her ender Fjorden i Virkeligheden; thi paa hver Side træder Kysten nu tilbage og giver Plads for de lave, flade Grunde, som mod Nordøst dog afbrydes af et Par Holme, der ligesom lukker af mod Havet;

det er de saakaldte „Mellempolde“, bekendte for deres overordentlig rige Fugleliv, et af de faa Steder i Fjorden, hvor Maager og Terner endnu tør tage sig Rugeplads, men hvorfra de maaske om ikke lang Tid dog vil flytte, bortskræmte af den saavel legitime som illegitime Udplyndring, som deres Reder er Genstand for i Rugetiden. Da er Randers Fjord en Seværdighed fattigere. Disse Polde har ogsaa historisk Interesse: thi her skal engang i fjerne Tider have staaet et Søslog, da Harald Haarderaade i 1048 bekrigede Svend Estridson; ved „Thjolarnæs“ mødtes han med Thorkil Geysa fra Gjessinggaard, som blev slaaet, og Harald drog opad „Godnarfjord“ (Gudena), røvende og plyndrende.

Forbi disse Holme gaar det smalle Sejlløb imod Sydøst; det er bugtet og slynget, vanskeligt at passere uden Vejledning af den kyndige Lods; man passerer „Kirkegrundene“, hvis Navn efter én Udlægning skal stamme fra, at medens man sejler gennem dette Løb, er Udbys højt beliggende Kirke skjult for ens Blik af den høje Elkjærs Bakke med Randers Fjords Fyr; efter en anden Forklaring skal Navnet stamme fra, at Dronning Margrete under en Krig lod Udby Kampestens Kirke rive ned og Stenene sænke i Løbet, at ikke de fjendtlige Skibe skulde kunne løbe ind i Fjorden. Sagnet siger, at Stenene igen blev tagne op, og Kirken atter opbygget.

Nogle af dem har man dog sikkert glemt; thi Opnudringen af Fjorden har paa dette Sted haft store Vanskeligheder at kæmpe med paa Grund af store Kampesten, som laa der, og kun med stort Besvær blev fiskede op ved Hjælp af Dykkere og store Taljer og Kraner.

Hvis det er rigtigt, at Dronning Margrete har ladet denne Spærring af Løbet foretage, saa er det sikkert den første Befæstning af Randers Fjord, der da har fundet Sted, og senere hører vi ikke om Befæstningsankæg ved Udbyhøj før i 1801, dem som vi her skal beskæftige os med, og hvoraf der endnu ses tydelige og bestemte Omrids og Formationer. —

Da Randers Fjords Dampskibsselskab i 1905 blev stiftet, blev der lagt Landgangsbro ind ved Udbyhøj, netop paa det Sted, hvor de gamle Fæstningsanlæg har været, og naar Turisten den Gang kom i Land paa dette historiske Terræn, spurgte han forbauset, hvad disse underlige Volde og Grave var for noget; og naar man saa svarede ham, at det var gamle Fæstningsværker, han gik paa, saa smilede han, og vidste ikke rigtigt, om han blev holdt for Nar eller ej. Men det er rigtigt nok; her laa den gamle Befæstning for Randers Fjord, anlagt i 1801, da Forholdet til England var bleven saa spændt og havde udløst sig i Slaget paa Reden den 2den April; man frygtede, at Englænderne skulde gaa op i vore Fjorde og plyndre Kysterne, og derfor anlagdes der nu Befæstningsanlæg ved Fjordindløbene.

Ved Randers Fjord anlagdes der Befæstning saavel paa Nordsiden som paa Sydsiden. Den Gang kaldtes Nordsiden ikke som nu ogsaa for Udbyhøj; den hed „Demstrup Vasehuse“, hvad den vel forøvrigt ogsaa hedder endnu, selv om den i daglig Tale, og for Resten ogsaa officielt, kaldes „Udbyhøj Nord“.

Af Befæstningsværkerne paa Nordsiden ses nu kun Spor; derfor har de ikke den samme Interesse for os som de saa godt bevarede paa Sydsiden, men hvorledes de har set ud, ved vi god Besked om af

en Beskrivelse, som findes i Hærens Arkiv, og som lyder saaledes:

Dat. 1805.

Beskrivelse over de udi Aaret 1801 opførte Kyst-defensionsanlæg ved Norrejylland og Sielland.

Randers Fjords Munding har følgende Befæstning:

1. Paa nordre Side ved Wasehuusene.

- A. Et Batteri indrettet til 6 Kanoner, af 156 Fods Længde udvendig, med Bedækning paa Siderne ved tilbagetrukne Linier fra Fløjene af 62 Fods Længde; endvidere har den en vaad Grav rundt om sig af c. 30 Fods Bredd.
- B. Med et Epaulement til Bedækning for Cavallerie. Arealet udenom, som tilhører Kongen, var 2 Skpr. Land, altsaa 14,000 Kvadratfod.

2. Paa søndre Side ved Udbyhøy.

Et Batterie indrettet til 4 Kanoner, der ved en Communicationslinie er forenet med en Stjerneskaudse.

Batteriet har en udvendig Længde af 216 Fod og er for Fronten forsynet med en tør Grav af 16 Fods Bredd. Communicationslinien er 346 Fod lang, foran samme en tør Grav af 20 Fods Bredd; dens indvendige Bredd er 12 Fod.

I denne Communicationslinie ligger foran Indgangen til Stjerneskaudsen en Traverse, og tvært igennem gaar den sædvanlige Færgevej.

Stjerneskaudsen bestaar af 5 ud- og indgaaende Vinkler, hvis Faser i Kronen af Brystværet hver er 53 Fod. Skaudsens Grave er indrettede med bedækket Vej og udenfor værende Glacie.

Paa Skaudsens sydlige Spids indtil Fjorden er opfyldt og indrettet en Barrierelinie; ligeledes er opfyldt og indrettet en anden Barrierelinie fra Batteriets nordlige Fløj indtil Fjorden.

Ved Enderne af disse Linier befindes en opsat

Stenmuur, men hvilken formedelst Stenmangel er for svag og for lav til Indhegning.

Udi i denne Skandse befindes endvidere:

- A. Et to Etagers Defensions Wagthuus, der er 26 Fod i Quadrat og 19 Fod højt. Det er opført saavel i første som anden Etage af gode stærke Egestolper, omtrent 3 Tommer fra hinanden. Dog befindes i samme et Stengulv og tvende Løfter.

Huuset er forsynet med et Tag af Brædder, skaaret paa hinanden opad i en Spids.

Paa Stengulvet rundt om de fire Sider er indrettet Bridsker, som sidder indenfor Stolperne c. 2 Alen, hvilke Bridsker hviler paa Træer omtrent 4 Tommer fra Stengulvet. Fra nederste til anden Etage befindes en Trappe. Under det første Loft er foruden de sædvanlige Bjælker indstukken andre Bjælker, der hviler paa Kanten. Paa det første Loft rundt omkring alle fire Sider er i Gulvet anbragt Luger forsynede med Ringe til at hæve dem op i, ligesom i bægge Etagerne Væggene er forsynede med Faldklodser, der gaar i Hængsler og slutter ved Nedfældningen til den rundt om af Planker opførte Brøstning, og hvilke Luger er forsynede med de behørigte Reb til Op- og Nedglidning, ligesom de er forsynede i Midten med en liden Glasrude til behørig Lysning.

Det øverste Loft er fyldt med Blaaler af omtrent 5 Tommers Tykkelse.

For Indgangen er en Stolpedør med Hængsler, Laas og behørigt Beslag.

Underste Etages Brøstning er dækket udenfra med en Jorddocering.

- B. En Poterne, hvis Sider er stærke Egestolper, indvendig beklædt med Planker. Saavel for Indgangen som for Udgangen tvende dobbelte Døre med Hængsler, Kroge, Stabler, Laas og Nøgler. Nedgangen ved Poternen er brolagt.

C. I Skandsens nordlige Glacie og i sammes sydlige bedækket Vejs Banquet er paa hvert Sted en Brønd, den første opsat af stærke Planker, den anden af Brædder. Bægge Brønde er forsynede med Dæksel og i hver en Lem, der har behørig Hængsler.

Et Rækværk er opført rundt om det hele Anlæg indtil Enderne af de forhen omtalte Stenmuure; Rækværket bestaar af Egestolper, gennemtrukken af tre Rader Fyrrebræder. For Færgevejen tvende dobbelte Porte eller Led, hver forsynet med tvende Par Hængsler, Stokke, Kroge, Stabler, Laas og Nøgle.

En Esplanade gaar rundt om hele Anlægget, der har en Bredde af 30 Alen.

Alt hvad af Plankeværk ved dette Anlæg er opført, er overstrøget med Tjære og Brunrødt.

Saaledes lyder Beskrivelsen af Fæstningsværkerne ved Udbyhøj; desuden findes i Ingeniørkorpsets Arkiv i København Tegninger af hele Anlægget, som gengives her efter Kopier, tegnede af Tegner Lander, ansat ved det samme Arkiv.

Første Tegning hedder:

„Croqui af Skandsen og Søebatteriet ved Udbyhøj, anlagt i Aaret 1801 efter Oberst v. Czernickow's Angivelse til Forsvar for Randers Fjord.“

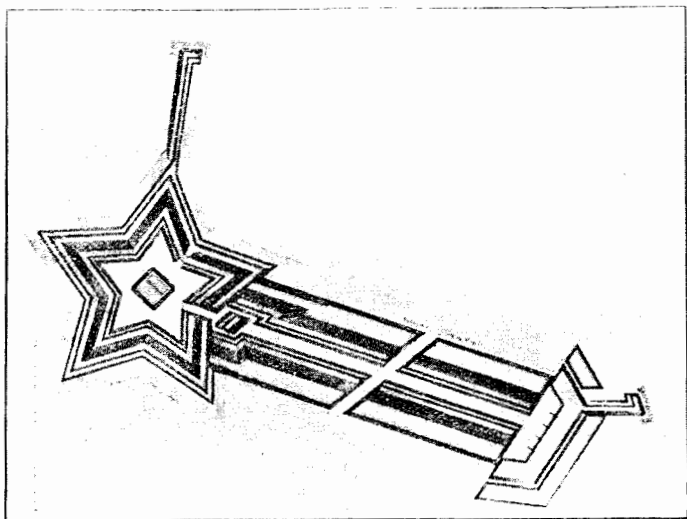
Texten paa Tegningerne er iøvrigt følgende:

„1. Værkerne er indhegnede med et Rækværk. Pallisader, Stormpæle, Barriereporte. Broer findes ikke.

2. Søebatteriet er monteret med 4 Stkr. 10 Punds Kanoner paa Raparter. Skandsen har ingen Kanoner.

3. Ammunition gemmes i Blokhuset i Skandsen, hvilket ellers er bestemt til at forsvare sig imod Infanterie. Det bestaar af to Etager, den nederste 28 Fod, den øverste 34 Fod i Quadrat, 7 $\frac{1}{2}$ Fod høie, og er tækket med Tagsten.

4. Vagten holdes hos Oldemanden for Færgefolkene.
5. Besætningen ligger i de nærmeste Gaarde og Byer.
6. Ovn til gloende Kugler findes ikke.*

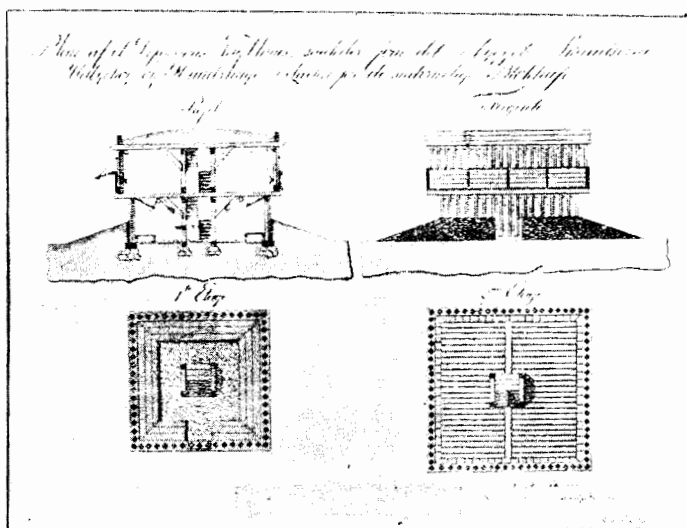

Croqui af Skandsen og Søebatteriet.

Det er øjensynligt denne og omst. Tegning, som Batterierne er byggede efter, og de maa være gjort færdige i 1801; i hvert Fald maa der være begyndt paa dem tidligt paa Aaret, hvad vi ser af et Brev fra Generallieutenant v. Moltke*) til Generalitetskollegiet af

*) Denne Moltke er Adam Ludvig Moltke, f. 1743, d. 1810; han var kommanderende General i Nørrejylland, og det var ham der organiserede Forsvarsforanstaltningerne imod Engländerne i 1801 ved de jyske Kyster; han havde Garnison i Aalborg. Han anlagde bl. a. ogsaa Tøjhuset i Randers.

17; 1801. I dette Brev omtaler han nemlig en Klage fra „afgangne Lootsoldiermand Johan August's Enke af Udbyhøj“, hvis Hus man har nedrevet, fordi Skandsen skulde være netop der, hvor hendes Hus laa. Hun ansøger nu om at faa Erstatning for at være jaget ud, og fordi hun intet Hus har at bo i. Klagen

er allerede indgaaet i Maj samme Aar; mærkeligt nok er det Enken, der klager, og ikke Havnekommissionen i Randers, hvem dog sikkert baade Hus og Jord tilhørte. Huset har været til Vurdering, og Taxationen har ansat det til en Værdi af 1300 Rdlr., som altsaa skal erstattes. Moltke mener, at det vil være en betydelig Fordel for Havnekommissionen at faa denne Erstatning, idet man for den bygger et nyt Hus i Stedet for det gamle.

Det er dog først hen i September, at Sagen ordnes: Havnekommissionen faar da det nye Hus til 1000 Rdlr., og Enken faar 300 Rdlr. for Tab og Afsavn. Hele Sagen er ordnet af Oberst v. Fønns. Det bemærkes i Brev af ¹⁵/₉ 1801 om denne Sag, ligeledes fra General Moltke, at Taxationen af Grunden endnu ikke er foretagen. Der er dog en lang Vej fra den kongelige Kasse, og til Udbetaling kan finde Sted; thi i Brev af ²⁹/₁₁ 1801 beder Moltke nu om Dokumenterne igen, da Udbetalingen til Enken nu skal finde Sted. Senere (i November samme Aar) meddeler han, at der nu er holdt Licitation over det nye Hus til Lods-enken; det skal koste 1150 Rdlr., men ved Auction over det gamle er indkommet 150 Rdlr. Endnu har Enken dog ikke faaet nogen Ting. Endelig synes Sagen med Enken dog at være gaaet i Orden, men det trækker derimod stadig ud med Erhvervelsen af Skøderne paa de Jorder, som er taget ind til Skandseanlæg.

Af et Brev fra Moltke af Nov. 1803 ses det, at der nu er holdt Taxation over Jorderne, og det har været flotte Folk, som har taxeret; thi Moltke besværrer sig over, „at man har sat Værdien af disse Jorder, hvor man endog har været bange for Sandflugt, i Højde med de bedste Jorder“. Han fordrer derfor en Omtaxation. Senere (Dec. 1803) foreslaar han en Rentekammercommission som Overskøn ved denne Lejlighed.

Hvorledes det egentlig er gaaet med denne Taxation vides ikke. I et Brev af ²¹/₂ 1807 spørger Oberstløjtnant v. Suekov Kaptajn Ammitzbøll paa Holbækgaard, om han ved noget, om Kongen nu har faaet Skøde paa Skandsejorden ved Udbyhøy. Ammitzbøll

svarer i Brev af d. 1807, at Grundejerne ikke har faaet Godtgørelse, og Skøde er ikke udstedt, til Trods for, at Ejendommen for tre Aar siden er opmaalt og taxeret. Ej heller ved Ammitzbøll, hvor langt ud Skansejorden skal regnes. I et Brev af Januar samme Aar har han været spurgt om Værkernes Istand-sættelse, og i sit Svar meddeler han, at Grundejerne er uvillige over, at de ingen Erstatning har faaet. Nu var det jo imidlertid bleven Krigstid, saa der maatte vel spares særligt stærkt paa Pengene, og der er sikkert heller ingen kommen, medens Krigen varede, og da den var forbi, var Kongens Kasse vel læns og Staten bankerot. Det er derfor rimeligt at antage, at Staten aldrig nogensinde har faaet Skøde paa de Grunde, hvor Skandserne var bleven anlagte.

Hvem var nu disse Grundejere, der aldrig har faaet Erstatning for deres Afsavn af Jorden?

Der var sikkert kun to, nemlig Havnekommissionen i Randers og Færgegaarden i Udbyhøj, og begge Dele var Gods fra Holbækgaard. Hvor naar Randers Havn har købt Jord af Holbækgaard, vides ikke, men Havnen er jo da i al Fald paa denne Tid Ejer af Jorden, hvor Skandsen skulde bygges, nemlig hvor Overlods Johan August's Hus laa, og hvor Skandsens Blokhus kom til at ligge. Mellem Lodshuset og Færgegaarden har der paa den Tid ikke været anden Bebyggelse; dette ses nemlig af et Kort over Udbyhøj, som er tegnet af Lieutenant de Bretteville i 1802. Her ses kun Skandsen og Færgegaarden; først derefter bliver Lodsoldermandshuset bygget for de 1150 Rdlr. nogle Hundrede Alen Syd for Skandsen, og det var det, der indtil Firserne var

Lodsoldermandsbolig, en tolænget straatakt Bygning, yderst tarvelig.

Den anden Lodsejer var Holbækgaard eller rettere Færgegaarden, som dog endnu paa denne Tid var Fæstegaard fra Holbækgaard.

Alt fra gammel Tid havde der været Færgested og Krohold ved Udbyhøj, hørende under Holbækgaard Gods; der nævnes saaledes allerede i 1688 en Søren Rasmussen i „Færgehuset i Udbyhøj“, og det var naturligt, at Holbækgaard gjorde noget for at holde Forbindelsen med den anden Side af Fjorden ved lige; thi Holbækgaard havde i lange Tider en stor Mængde Gods paa Nordsiden, en Tid lang det meste af Sødring Sogn. Kro har der jo sikkert ogsaa været holdt, selv om der først opnaaedes kongelig Bevilling paa en saadan i 1751, da Fru Sophie Seefeldt til Holbækgaard, Enke efter Etatsraad Axel Bille, indsendte Ansøgning til Kongen om Lov til at oprette en Kro ved Udbyhøj, og den 13. April 1751 gav Kongen hende denne Bevilling imod en aarlig Afgift af 5 Rdlr. med Ret til at brygge og brænde til egen Fornødenhed.

Det er altsaa Ejeren af Holbækgaard, der faar Kroprivilegiet, og som saa forpagter det ud til forskellige, der i Afgift for Færgegaarden med tilhørende Jord aarlig gav 12 Rdlr. og 2 Fierdinger Aal; desforuden gav han for „Færgeløbet og Krohold til Kongens Kasse 5 Rdlr.“

Krobevillingen fornyes nu for de følgende Ejere af Holbækgaard, sidst for Rasmus Ammitzbøll i 1795, og da denne i 1808 solgte Færgegaarden til Skipper Hans Jensen Høeg, blev Privilegiet fornyet og gik over paa den nye Ejer. Hans Høeg havde dog

allerede siden 1799 været Forpagter af Færgegaarden og Kroen, og da Batterierne blev anlagte i 1801, har han besværet sig til Rasmus Ammitzbøll over sit Afsavn af den Jord, hvorpaa en Del af Fæstningsværkerne var byggede. Til Erstatning fik han da et Stykke Jord længere mod Syd; men da han i 1808 købte Færgegaarden, gik saavel dette Stykke Jord, som det, hvorpaa Batterierne var anlagte, ind i hans Besiddelse, og Skødet fra 1808 nævner intet om, at Batterijorden var Statens Ejendom.

Foruden Kromand og Færgemand var Hans Høeg ogsaa Lodsoldermand, og det maa jo sikkert være ham, der paa Planen af Skansen benævnes „Oldermanden for Færgefolkene“, og hos hvem Vagten holdtes; en stor Del af Besætningen har jo sikkert ogsaa været indkvarteret i Færgegaarden.

Det var en stor Del af Fæstningsværkerne, som laa paa Færgegaardens Jord, det var nemlig den Del, der ligger Øst for en Linie, som afskærer de nordøstligste Stjernespidser af Stjerneskanalen; hele Traversen, Kommunikationslinien og Batteriet har ligget paa Færgegaardens Jord. Det er saa blot en Del af Stjerneskanalen, dennes Glacis, samt den sydlige Barrierelinie, som har tilhørt Randers Havnevæsen; men heller ikke for Havnevæsenets Vedkommende har det kunnet oplyses, at Staten nogensinde har betalt for Grunden og saaledes erhvervet Skøde paa den. Endnu i 1807 skriver Ammitzbøll, at Brugere og Lodsejerne ingen Godtgørelse har faaet; han nævner ikke, at han selv endnu er Ejer af en stor Del af Grunden, selv om Hans Høeg var Bruger; men det betyder vel intet andet, end at han har ment,

at han friere kunde paatale Grundejernes Krav over for Regeringen, naar han ikke nævnte sig selv.

Man kan rimeligvis slaa fast, at Staten eller Kongen aldrig nogensinde fik Skøde paa den Ejendom, der var taget ind til Befæstning, og man kan vel ogsaa gaa ud fra, at nogen Erstatning for Afsavnet, nogen Lejeafgift har der heller ikke været erlagt. Det har jo heller ikke betydet saa meget; thi Jorden var jo ikke saa god; Moltke har Ret i, at der var Grund til at frygte Sandflugt.

Nu laa Batterierne der altsaa, og lad os se lidt paa deres Indretning.

Batteriet ude paa den nordlige Pynt var den egentlige Del af Befæstningen, saaledes som den skulde bruges til Kystforsvaret, d. v. s. sammen med Batteriet paa Nordsiden skulde forhindre Fjenden i at gaa ind i Fjorden. Ret store Skibe kunde der ikke være Tale om; dertil var Dybden i Fjorden ikke stor nok, kun 6 à 8 Fod; men Kanonbaade og Smaakrydsere kunde jo nok gaa ind, hvis de ellers kunde finde sig til Rette ind over Kirkegrundens snørklede Løb. Men forbi Befæstningen vilde det i hvert Fald blive vanskeligt for Fjenderne at komme, naar de 6 Kanoner fra Nordsiden og de 4 Tipundinger fra Sydsiden tog paa at lade deres Røst høre. Disse 4 Kanoner stod bag Batteriets Vold, pegende mod Nord ud over Sejlløbet; her skulde den egentlige Nytte gøres; men skulde nu det ulykkelige ske, at en Fjende forcerede Indløbet eller muligvis landsatte Tropper og Kanoner til at angribe Befæstningen, da skulde Besættningen ikke helt være prisgivet; hvis den ikke længere kunde forsvare sig i Batteriet, var der en Mulighed for den til at trække sig tilbage til Skandsen, hvor

der var større Chancer for at forsvare sig eller holde ud, til der kom Undsætning. Døg kan man ikke tænke sig, at der var større Mulighed for at forsvare sig, hvis Fjenden angreb med Kanoner; thi Skandsen havde ikke selv Kanoner; det bemærkes udtrykkeligt, at den ingen havde, og at den var bestemt til at forsvare sig imod Infanteri; men Ammunitionen gemptes i Blokhuset i Skandsen, og kunde det lykkes at faa Kanonerne fra Batteriet med tilbage, var der vel ogsaa Mulighed for at anvende dem i Skandsen. I hvert Fald var der Dækning til at forsvare sig bag ved, og var Overmagten for stor, kunde man muligvis bringe sig i Sikkerhed ved at trække sig tilbage ad den dækkede Vej ned til Fjorden, ad den Vej, der endte med Stenmurene, som afsluttede Barrierelinierne mod Nord og Syd.

Hvorledes Blokhuset var indrettet, fremgaar saa tydeligt af den foran nævnte Beskrivelse, at der ikke er Grund til at gaa nærmere ind derpaa igen, og det ses saa smukt og tydeligt paa den anden Tegning, som kaldes „Plan af et Defensions-Wagthuus, saaledes som det er bygget i Skandserne ved Udbyhøj og Hundshage i Steden for de sædvanlige Blokhuse“. Det anføres, at det er tegnet efter Udkast af Hs. Excellence Generallieutenant v. Moltke. Medens det altsaa er efter Czernickows Udkast, at selve Batteriet og Skandsen er bygget, ser det ud til, at Moltke selv har fundet paa noget ganske nyt og anvendt det her ved Udbyhøj og Hundshage (paa Sydsiden af Horsens Fjord) for første Gang. Tegningen synes da heller ikke at have været den oprindelige, men er antagelig udført senere, netop til at opbevare i Arkivet eller til at udføre andre Værker efter. Den

er ikke dateret, saa vi ved ikke, hvad Aar den er fra; men den er rimeligvis fra 1802 eller 1803. Der er den Mærkelighed ved den, at de paa den angivne Dimensioner slet ikke passer med dem i Beskrivelsen; hvor denne har Fod, har Tegningen Alen. Er nu Grunden den, at Moltke oprindeligt har tænkt sig Blokhuset bygget efter disse Maal, men Pladsen ikke har tilladt saa store Dimensioner, eller er det Kronprins Frederiks nok som bekendte Sparsommelighed, der ogsaa her har gjort sig gældende, og han har sagt: „Det er et udmærket Blokhus, men det er for dyrt; velan, saa bygger vi det nu halvt saa stort, som Moltke har angivet“. Eller er det blot en Fejltagelse af den, som har tegnet Planen af? Det kan vi ikke se, men at de i Beskrivelsen angivne Dimensioner er rigtige, det er sikkert nok; thi de gentages flere Steder.

Paa Moltkes Tegning her er der ikke spidst Tag paa Blokhuset; dette Tag er ogsaa kun en Fredsformation til Beskyttelse i Fredstid; saa snart der virkelig kunde være Tale om, at Blokhuset skulde blive udsat for Ild, var det uden Tvivl Meningen, at det spidse Tag blev taget af; thi det gav jo kun Maal for Fjendens Ild, kunde give Anledning til at der gik Ild i Blokhuset, eller at det ved Nedstyrtning gjorde stor Ravage, ja saagar kunde knuse alle de i Blokhuset værende. Foruden Taget var der jo imidlertid et tykt Lag Ler ovenpaa, og det har jo været udmærket til Beskyttelse for Besætningen.

Hvis nu denne ikke kunde holde sig i Blokhuset, men kunde se Udvej til at flygte, kunde dette ske gennem Poternen, der netop er en saadan dækket Udgang. Der staar jo ogsaa udtrykkeligt i Beskri-

velsen, hvorledes den var lavet, og paa den en tredje Tegning, af Lieutenant de Bretteville i Marts 1802, som er et Gennemsnit af Blokhus og Skandse og netop ført gennem Poternen, ses tydeligt, hvorledes den var indrettet*); ellers plejer en Poterne at være overdækket, eller en Slags underjordisk Gang, men her synes Poternen blot at være en sten- og bjælkesat Udgang. Herigennem kom man ud til de ydre Volde og kunde endelig naa den dækkede Vej, der førte lige ud til Stenmuren ved Fjordens Bred.

Den dækkede Vej løber paa Skandsen her langs den yderste Side, og i den sydlige Del af Skandsen findes i dens Banket den ene af de omtalte Brønde; man skulde synes, at det var ubekvemt og farligt at have sin Brønd der, og det samme kan vel siges om den anden Brønd, der laa i Glaciset paa den nordlige Del af Skandsen; men der har vel ikke kunnet findes Vand andre Steder, og der var jo da altsaa to, saa man havde en Reserve, hvis den ene blev gjort ubrugelig.

Den nordligste af disse Brønde var den plankesatte, og det er rimeligvis den, hvorom det fortælles, at i Fyrreterne kom en Aften en Lods hjem fra et Skib; han var maaske lidt „fugtig“, gik vild i Mørket og faldt i denne Brønd. Opholdet her gjorde ham ædru, og han fandt nu paa med sin Tollekniv at skære Trin ud i Plankesætningen, hvorpaa det lykkedes ham at entre op og saaledes faa Held til at redde sig selv.

Det var i Glaciset, at denne Brønd var.

Den sidste Tegning*) er en Profiltegning, den er ogsaa tegnet af de Bretteville i 1802. Det er rime-

*) Denne Tegning er ikke medtaget i denne Beskrivelse.

ligvis ogsaa en Tegning til at opbevare i Arkivet og har ikke været en Arbejdstegning; thi Skandserne var allerede færdige i 1801, saaledes som det fremgaar af et Brev, en Indberetning fra Ammitzbøll, hvor han udtrykkelig skriver, at Skandserne er ham overleverede af Hr. Lieutenant v. Bretteville i 1801; de maa da altsaa have været færdige til Brug, og det, der i den følgende Tid foretages med dem, er rimeligvis kun Forbedringer eller Udbedringer. Skandserne har sikkert heller ikke været taget i Brug i de nærmest følgende Aar. d. v. s. de har ikke været belagt med Besætning eller Bestykning; det er sikkert ikke sket, førend de truende Krigsforhold har gjort det nødvendigt i 1807.

Værket har da efter Fuldendelsen været overgivet til den stedlige Kommandant, nemlig Kaptajn Ammitzbøll fra Holbækgaard; han var Chef for en Bataillon af det jydsk Landeværnsregiment, og faar som saadan Opsyn med Befæstningsanlægene. Vi ser ogsaa forskellige Indberetninger fra ham i de følgende Aar, Breve, som ogsaa findes i Hærens Arkiv.

Den første Indberetning, vi har fra ham, er fra 1804. Han fortæller heri, hvorledes der er ansat en særlig Opsynsmand til at have det daglige Tilsyn med Værkerne, og nævner hans Navn, nemlig Niels Sørensen Bech, som er Fæster af en Tønde Hartkorn og bor c. 1200 Alen derfra; hans Løn er 16 Rdlr. aarlig samt Ret til at slaa det Græs, der voxer paa Værkerne.

I 1805 beretter Ammitzbøll, at alt er vel derude. Derimod beretter han i 1806, at Glasruderne i Faldklapperne er ituslaaede. Det er nok de gæve Lods-dreng, der har været paa Spil, og som paa Trods

af Niels Bechs Tilsyn har listet sig ind i Værkerne og er kommen for Skade at slaa Ruderne itu, mens de har ovet sig i at lade Lemmene gaa op og ned. Herligt maa det have været for raske Drengene at smutte ind i disse Fæstningsværker, at lege Soldat og forsvare gamle Danmark fra det imponerende Blokhús. Men det har nok ikke været ret tit, at det er lykkedes at undgaa Niels Bech, der skal have været nidkær. Ammitzbøll roser ham da.

I Januar 1807 indberettes om en Del Molest paa Værkerne, foraarsaget af Isgangen i Fjorden samme Vinter. Det er navnlig Højvande i Forbindelse med Isgang i December Maaned, der har „udhuulet en Del af Batteriets vestre Skandse og bortført en Del Tørv, saavel af Flanquerne selv som af den beklædte Del udenom Batteriet og bragt Stenmuuren i Uorden. Voldene har faaet nogle Aabninger. Paa Skandsen selv har Voldene faaet ved Synkning nogle Aabninger, eller den udvendige Beklædning har skilt sig fra Voldene selv, især er Volden om den østlige Barrierelinie sunket meget og slaaet en Bule ud til den bedækte Vej om Skandsen paa Midten“.

Han ønsker nu en Ingeniørofficer, som bedre kan bedømme dets Mangler og paa den rigtige Maade lade dem sætte i Stand igen.

I Februar 1807 er man nu pludselig kommen i Tanker om, hvorvidt det nu ogsaa er i Orden med Skøderne paa Grundene, der er taget ind til Værkerne. Det er fra Generalitetscollegiet, at denne Forespørgsel kommer, idet Oberstlieutnant v. Suchow spørger Ammitzbøll om Forholdene. Han ønsker ogsaa en Beskrivelse af Værkerne, hvad man skulde synes var underligt, eftersom man i Collegiet jo ganske sikkert

har haft Tegningerne liggende. Ammitzbøll svarer ham temmelig udførligt:

Ærbødig Pro Memoria!

I Gienivar paa Deres Høyvelbaarenheds aarede af 21. Febr. har jeg den Ære at afgive følgende:

a. For det Terrain, hvorpaa Batteriet og Stiernskandsen ved Udbyehøj er opført, har Grundejerne ingen Godtgjørelse faaet, eller er derpaa udstedt noget Skiøde. For 3 Aar siden er Ejendommen opmaalt af Stift-Inspecteur Wessenberg, samme Tiid taxeret til Godtgjørelse, og Taxationen afhiemlet, men hvor eller hvorfor Sagen henhviler uafgiort, er mig ubekjendt.

Batteriet og Skandsen samt den bedækte Vej mellem bægge ere indhegnede med lange Stykker i Jorden, som er gennemstukne med tvende Fyr-Breder, men om dette Hegn skal være Værkernes Grænser, er lige ubekjendt; der blev opmaalt 70 Alen udenomkring dette Hegn, hvilket Terrain jeg ikke veed om skal tilhøre Værkerne eller ikke.

b. I Stiernskandsen er opført et Blokhus af Eegtømmer med Beklædning af Fyrbreder, 2 Etager høj; begge Etager er bestemte til Quarteer for Besætningen og i Tilfælde af Retirade, da Geværild kan overalt udbringes mellem Tømmeret, naar Luugerne aabnes. Huuset er i 4re Kant med et til alle Sider nedhængende Tag af Breder.

Flere Bygninger findes ikke.

c. Opsynsmandens Navn er Niels Sørensen Bech, han er Fæster af en Tønde Hartkorn og boer 10 til 1200 Alen fra Skandsen.

Ærbødigst

Ammitzbøll.

Holbechgaard, d. 6. Mattij 1807.

Til Høyvelbaarne

Hr. Oberstlieutnant v. Suchow.

Allerede i Januar havde Ammitzboll som nævnt skrevet til Generalitetscollegiet om at faa sagkyndig Bistand til Istandsættelse af Værkerne. Hans Brev lød saaledes:

Ærbødig Pro Memoria!

Deres Høyvelbaarenheds ærede af 6te og 9de ds. har jeg havt den Ære at modtage. I Følge første har jeg den ære at sende Underopsigtsmandens Quitting for dem ham aarlig tilstaaede og mig tilstillede 16 Rdlr., og efter sidste skulde jeg give Deres Høyvelbaarenhed et Overslag paa, hvad Istandsættelsen af Værkernes Mangler ved Udbyhøy vil koste.

Jeg tør ikke afgive mig med det forlangte Overslag, deels fordi jeg er ukyndig i det Slags Arbeyde, deels fordi jeg ikke veed, om Manglerne skal rettes fra Grunden af eller kun stoppes paa som hidtil, deels om Arbeydet skal betales ved Dagløn eller paa Accord, eller Kiørselen skal forretes ved Kongereyser, deels vil der vel ogsaa møde Vanskeligheder ved at faa Tørv og Jord til dets Istandsættelse, fordi vedkommende Lodsejere og Brugere ikke endnu har faaet nogen Gotgiørelse for den Jord, hvorpaa Værkerne er anlagte eller for den til Tørv afgravede, skjønt Skaden er taxeret og Taxationen lovlig afhiemlet 1804; saa de ventelig vil protestere mod videre Skade paa deres Ejendom, indtil de faae den første gotgiørt.

Jeg drister mig og ikke til at bedømme Værkernes virkelige Mangler eller Maaden hvorpaa de skal istandsættes, fordi jeg mangler de dertil udfordrende Indsigter, men naar Deres Høyvelbaarenhed vil sende en Ingenieurofficer, skal jeg afgive al den Assistance, som Tienestepligt og min local Kundskab kan frembyde.

Holbechgaard, den 19de Januarii 1807.

Underdanigst

Ammitzboll.

Høyvelbaarne

Hr. Oberstlieutnant v. Suchow.

Istandsættelsen har vel nu saa fundet Sted, men Ammitzbøll er ikke tilfreds, thi i Maj samme Aar foreslaar han i Brev til Collegiet, at da der nu skal foretages Reparation paa Blokhuset, bør dettes Tag laves om, Tagværket bør forandres fra at være spidst fra alle Sider opløbende, at laves paa almindelig Maade med Gavle mod Nordøst og Sydvest, hvilket han mener vil gøre det mere modstandsdygtigt, da det er saa udsat for stærke Storme.

Dette forhindres dog ved Urolighederne i Aug. 1807, efter at Englænderne havde bombarderet København. Nu blev Skanserne i Stedet for sat i Forsvarstilstand, et Compagni Landeværn blev anbragt i Skanserne, og Ammitzbøll blev med et andet Compagni udkommanderet til at holde Udkig og passe paa i Omegnen. Dette Landeværn har jo rimeligvis været Bønder fra de nærliggende Landsbyer.

Den sidste Beretning, der findes fra Ammitzbøll er af 4de Febr. 1808; han skriver:

„Huusets Istandsættelse blev forhindret ved August Maanedes Uroligheder.

Skandsen og Batteriet er besat med et Compagni Landeværn, hvormed det endnu holdes besat, og jeg med et andet Compagni udkommanderet den 16de Aug. til en fraliggende Styrke.

Paa Grund af Udcommandoen er den aarlige Rapport ikke afgivet.

Der er af Besætningen giort Skydehuller til Kanonerne, da Slæder til dem mangler.“

Med Ophøret af Ammitzbølls Indberetninger mister vi direkte Meddelelse om, hvorledes det gik med Skanserne ved Udbyhøj; andet Steds fra ved vi dog nogen Besked; der er saaledes ingen Tvivl om, at de

holdtes besat under hele Krigsperioden og saa længe Kaperkrigen varede, ja lige til Freden i 1814.

I Admiral C. F. Wandels Bog om Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807–14 kan vi saaledes se de forskellige Forsvarsforanstaltninger, som blev truffene ved vore Kyster. Fra 1808 fortæller han om, hvorledes der arbejdes for at faa de i 1807 begyndte Fæstningsanlæg ved Kyster og Fjorde færdige og udbedre de bestaaende; her nævnes ogsaa Værkerne ved Udbyhøj. I Oversigt over Søbatterierne i Danmark i 1809 angiver han dem ved Udbyhøj med 4 Stkr. tipundige Kanoner.

If. kongelig Resolution for Udrustningen for 1810 er der ved Udbyhøj stationeret 4 Kanonbaade.

Efter det ulykkelige Forsøg paa at tilbageerobre Anholt den $26/3$ 1811 indkom tre af de flygtende danske Kanonbaade under Løjtnanterne Kragh, Ohm og Molbech til Udbyhøj.

Af Andre af den Tids krigeriske Begivenheder, som har haft Tilknytning til Udbyhøj, kan nævnes, at Løjtnant Wigelsen den $29/6$ 1811 med 4 Kanonbaade sejlede ud fra Udbyhøj og mellem Fornæs og Samsø erobrede en engelsk Brig „Safeguard“ paa 17 Kanoner. Chefen, Løjtnant Thomas England, 3 Officerer, 2 Læger, 1 Styrmand og 33 Matroser blev tagne til Fanger, 1 død og 7 saarede. Kanonbaaden havde 2 Mand saarede, ingen dræbte.

Dagen efter bragtes Briggen ind til Udbyhøj, og i December solgtes den til en Kammerraad Esmark i Randers.

Disse Wigelsens Kanonbaade var dog sikkert ikke de ved Udbyhøj stationerede; thi i 1811 nævnes som Kommandant for disse Premierløjtnant de Cederfelt.

I 1812 tog den samlede Kanonbaadsflotille i Kattégat en engelsk Brig „Atach“, som indbugseredes til Udbyhøj ¹⁹ 8 1812 af Premierløjtnant de Falsen.

Det er det sidste, vi hører om krigerske Begivenheder ved Udbyhøj. Skansen fik ikke nogen Betydning direkte ud over det, at den var til Advarsel for de fjendtlige Orlogsmænd, som ellers kunde have haft Lyst til at forcere Indløbet til Fjorden og maaske gjort en Del Skade der; desuden var den jo ogsaa et Tilflugtsted for de stationerede Kanonbaade og Basis for dem, naar de gjorde deres Udfald ud af Fjorden og foruroligede Fjenden. Men om der nogen-sinde er løst noget Skud imod nogen Fjende fra selve Batteriet, udover Øvelsesskydning, er vist tvivlsomt.

Nu kom jo snart Freden i 1814; maaske har Batteriet allerede været demonteret det sidste Aar før Freden, men efter 1814 blev det i hvert Fald sat ud af Virksomhed og har aldrig været taget i Brug siden. Plankeværkerne er bleven fjernede, Ejerne har taget deres Jord i Besiddelse igen, og hvor tidligere Kanoner og bevæbnede Soldater herskede, der gik nu fredeligt græssende Kvæg, Faar og Heste, som i Uvejrs-tider søgte Dækning i Voldgravene mod Regn og Storm og Haglbyger.

I Begyndelsen af Halvtredserne lod Havnevæsenet i Randers bygge et Lazaret paa den Plads, hvor engang Skansens Blokhus havde ligget. Det var under Koleræepidemien i København, og man vilde sikre sig, at ikke Skibe, der muligvis havde Sygdommen om Bord, skulde føre den med sig til Randers. Det var altsaa ogsaa et Slags Karantænehus. Nogen Kolerapatient indlagdes der dog aldrig. Derimod traf det sig en enkelt Gang, at en tilskadekommen

eller syg Somand indlagdes der for at blive behandlet af Distriktslægen i Ørsted, til hvis Embedspligt det i mange Aar ogsaa hørte at inspicere Koleralazarettet.

I Firserne nedlagdes det, og Bygningen solgtes senere til en Fisker og Tømrer P. Knudsen, som igen overlod det til sin Søn, Laurids Hou, der ogsaa var Fisker. Dennes Søn er nu Ejer af det. Ved sine stærke Mure og sin hele særlige Indretning minder Huset dog endnu om sin ualmindelige Oprindelse.

Med Kugler og Krudt blev der saaledes ikke kæmpet om Batterierne ved Udbyhøj, og dog har de over Hundrede Aar efter deres Oprettelse givet Anledning til en lang og bitter Strid mellem Ejerne af dem og andre, som mente at have Brug for Grunden, og som mente, at naar der en Gang havde været Fæstningsværker der, saa maatte Grunden være Statens og formentlig alle have lige Ret til at bruge den.

Som vi vil have set af det foregaaende, har Staten dog aldrig haft Ejendomsret til Arealet, og Resultatet af den store Strid, der gav Anledning til en Mængde Retsager, saavel for Underret som Landsret, blev da ogsaa, at de nuværende Ejere, hvis Slægt siden 1807 havde været i Besiddelse af Jorden her, kendtes at være retmæssige Indhavere af de gamle Batterier.